

KERTAS KERJA

SEMINAR ADAT PERPATIH
MENGHAPI ALAF BARU

KEM TATA NEGARI
SEPRI 1999 (Disember).

LINTASAN SEJARAH KERAJAAN MELAYU REMBAU: MELALUI TEMPAT DAN TINGGALAN BERSEJARAH

Susunan
Norhalim Hj. Ibrahim

Pendahuluan

Menurut Khoo Kay Kim Negeri Sembilan sepatutnya bernama Rembau (Yassin, 1996:25). Kini Rembau hanya sebuah daerah kecil, malahan yang terkecil dalam Negeri Sembilan. Dalam pensejarahan negeri-negeri Melayu, Rembau adalah sebuah kerajaan kecil yang agak tua di Semenanjung Tanah Melayu. Sebagai sebuah kerajaan berdaulat dan merdeka, Rembau untuk lebih satu abad gigih menentang sebarang bentuk penjajahan baik oleh kerajaan-kerajaan besar Melayu mahupun kuasa barat. Sikap tidak berkompromi serta 'degil' menyebabkan kerajaan Rembau disegani dan digeruni oleh kawan dan lawan. Sebagai contoh, beberapa bulan sebelum mengambil alih Melaka dari Belanda dalam tahun 1795, Inggeris terlebih dahulu cuba menjalin persahabatan dengan kerajaan Rembau (Norhalim Hj. Ibrahim, 1995:176). Tindakan sedemikian tidak dilakukan oleh Inggeris dengan negeri-negeri Melayu yang lain

Sebagai sebuah kerajaan, pensejarahan Rembau telah melalui tiga peringkat iaitu:

1. Zaman kebangkitan (abad ke-12 hingga 1540)
2. Zaman keagungan (1540 hingga 1832)
3. Zaman kejatuhan (1832 hingga 1898)

Zaman Kebangkitan

Sejarah awal kerajaan Melayu Rembau adalah zaman gelap. Rembau tidak mempunyai magnum-opus pensejarahan seperti Melaka yang mempunyai buku *Sejarah Melayu* (dikenali juga dengan judul *Sulatu-l-Salatin* (Peraturan Segala Raja-raja); kitab *Nagarakartagama* bagi Majapahit. Rembau juga tidak meninggalkan sebarang batu bersurat seperti beberapa tempat di Sumatera yang boleh dijadikan panduan dalam penulisan sejarah awalnya. Namun, Rembau masih bernasib baik kerana mempunyai sebuah terombo yang dikenali sebagai "Teromba Waris Tebat" atau 'Undang Melayu Adat Negeri'¹.

Terombo Waris Tebat tidak sehebat *Sejarah Melayu* tetapi dapat memberikan bayangan tentang sejarah awal Rembau.

Abad 12

Bila wilayah Rembau diteroka oleh anak-anak watan tidak dapat dipastikan dengan jelas. Namun menjelang bahagian akhir abad ke-12 hingga pertengahan abad ke-13, Rembau telah didiami oleh orang Melayu-Proto yang dikenali sebagai Suku Jakun atau 'Rakyat Utan' (Newbold, 1834:255; 1839:77), atau 'Orang Melayu Jinak' (Miklucho-Maclay, 1874:211) atau 'Orang Temuan' (Cave, 1989:2). Kehadiran mereka ini selari dengan pandangan terasul yang berbunyi:

Gagak hitam gagak senoi,

Turun dari bukit berkaki empat.

¹ Selain Luak Rembau, sejauh yang diketahui hanya dua luak lain yang mempunyai terombo iaitu Luak Sungai Ujung dan Luak Johol.

Orang-orang Jakun dalam abad-abad awal ini telah mempunyai satu sistem hidup. Mereka tinggal dalam perkampungan kecil dan berselerak di sepanjang tebing sungai terutamanya Sungai Penajih dan Sungai Merbuk. Mereka telah mempunyai rumah yang mengandungi satu bilik dan bertiang tinggi (Cole, 1945:114). Mereka diketuai oleh seorang pemimpin yang hingga kini bergelar batin. Dalam mentadbirkan negeri beliau dibantu oleh tiga orang pembesar iaitu Tok Menghitam, Tok Jekerah dan Tok Menteri (Norhalim Hj. Ibrahim dan Aiani Sudeen, 1999:70-71). Dari segi sistem sosial pula, orang jakun ini mengamalkan satu sistem adat yang dikenali sebagai 'Adat Benar' (Baharon Azhar, 1974). Adat ini mempunyai ciri-ciri yang membuktikan bahawa dari segi ideologi ialah sistem nasab ibu atau sistem matrilineal.

Mengikut cerita lisan, Rembau (Prabu) telah dibuka oleh sekumpulan orang puak jakun yang diketuai oleh Tok Batin Pak Tinggam. Kawasan yang dikuasai beliau ialah Merbuk Kerawang, Lebah Bergoyang, Buluh Bongkal, Langkap Berjantai, Subang Hilang, Tunggul Sijaga, Ching, Jeram dan Beranang² (Norhalim Hj. Ibrahim, 1991:9).

Rembau awal bernama **Perabu**, satu istilah bahasa Sanskrit-Jawa bererti: daulat, yang dipertuan, anak raja (Wilkinson, 1955:882).

Kedatangan orang Sumatera ke Semenanjung telah bermula apabila Temasik dibuka dalam akhir abad ke-11 dan awal abad ke-12 (Marsden, 1811[1966]:333; Wolter, 1970:2). Mereka ialah pengikut Sri Tri Buana. Dengan menggunakan Temasik dan juga Hujungmedini (Johor) sebagai pangkalan, sebahagian orang Sumatera itu telah pula merantau dengan tujuan mencari

bahan-bahan dagangan ke bahagian tengah Semenanjung terutama di Kelang dan Sang Hyang Hujung (kawasan Tanjung Tuan dan kuala/muara Sungai Linggi sekarang). Di samping perantau dari Temasik, di akhir abad ini juga, orang Siak keturunan orang Minangkabau juga tiba di lembah Sungai Linggi/Rembau (Newbold, 1843:252; 1839 II:77). (Lihat Lampiran/Peta 1-2)

Abad 13

±1260

1. Migrasi yang agak besar tiba di Rembau (Favre, 1849:155). Kebanyakannya datang dari Siak dan terdiri daripada generasi kedua dan ketiga pelarian Minangkabau.
2. Penghijrahan dalam kumpulan kecil berterusan.

Abad 14

±1388

1. Kedatangan perantau yang agak besar bilangannya (Parr dan Mackray, 1910:2).
 2. Penghijrahan dalam kumpulan kecil berterusan.
- Pola penghijrahan dalam abad-abad ini bersifat sementara.
 - Petempatan mereka di Rembau pula sementara-kekal. Ini bermaksud kawasan penerokaan mereka kekal, tetapi pengusaha-*cum*-penghuni bersifat sementara. 'Penduduk' akan balik ke negeri asal (Siak) dan kawasan penerokaan mereka didiami oleh peneroka baru yang tiba, mengikut musim angin. Pola ini berterusan dari musim ke musim angin.
 - Penghijrah terdiri daripada petani dan petani-*cum*-pedagang.

² Sehingga kini sebahagian besar nama-nama ini tidak dapat dipastikan di mana letaknya.

- Mereka memperkenalkan tanaman padi sawah (Chung, 1969).
- Orang Asli suku Jakun, dengan kedatangan perantau ini terpecah dua:
 - i. Kumpulan yang menerima kedatangan penghijrah telah tinggal berhampiran atau bersama mereka;
 - ii. Orang Jakun yang tidak dapat menyesuaikan diri telah berundur ke dalam hutan (Newbold, 1834:253, 1839 II:780).
- Antara perantau dan Orang Asli yang dapat menyesuaikan diri berlaku *modus vivendi* (aturcara tolak ansur) sama ada melalui asimilasi atau/dan akomodasi (Shamsul Amri Baharudin 1994:169).

Abad 15

±1490-an

Pembesar adat pertama, Datuk Leteh datang dari Siak. Beliau menetap di perkampungan Orang Asli di Kampung Relong yang juga menjadi tempat tinggal Batin Sekudai.

±1497

Datuk Bungkal binti Batin Sekudai dilahirkan di Kampung Relong dan diambil sebagai anak angkat oleh Datuk Leteh.

Abad 16

±1500

Datuk Leteh dan Batin Sekudai pindah ke Kampung Kebun Lada (Kampung Lada sekarang).

±1501

1. Batin Sekudai dan keluarganya melainkan Datuk Bungkal pindah ke Seliau.
2. Datuk Leteh dilantik oleh Batin Sekudai sebagai '*pentadbir*' Rembau.

±1502

1. Batin Pak Nilu (ipar Batin Sekudai) membuka Hutan Gombira (Gomora) di kawasan Kampung Kota sekarang, untuk dijadikan perkampungan bagi Datuk Bungkal. Hasilnya wujud dua buah kampung:
 - a) Kampung Gombira yang dijadikan tempat tinggal oleh Batin Pak Nilu.
 - b) Kampung Paya Merbau iaitu kawasan yang berhampiran dengan pokok merbau.
2. Batin Ceba (ayah Batin Pak Nilu dan bapa mertua Batin Sekudai) turun dari Rasah membantu menebang pokok merbau. Beliau tinggal di Kampung Paya Merbau.
3. Pokok merbau berjaya ditebang. Tidak lama selepas itu Batin Ceba meninggal dunia dan dikebumikan di Kampung Gombira.
4. Nama Perabu ditukar kepada **Merbau Tua** (ada juga menyatakan **Merbau Tua Buah**).

±1504

1. Datuk Leteh dan Datuk Bungkal pindah ke Kampung Gombira.
2. Datuk Bungkal menukar nama Kampung Gombira kepada Kampung Kotor (Kampung Kota Lama sekarang).

1514

Portugis mendirikan kubu di Kuala Penajuh (Kuala Linggi sekarang).

1515/16

1. Datuk Lela Balang dan orang-orangnya sampai di Kampung Gombira.
2. Datuk Laut Dalam membuka Kampung Padang Lekok.
3. Datuk Lela Balang berkahwin dengan Datuk Bungkal.

1516/17

Si Rama bin Datuk Lela Balang lahir di Kampung Kotor.

1519-20

Kedatangan empat orang pembesar adat dan membuka perkampungan di Rembau Darat: Datuk Budi (Kampung Batu Hampar), Datuk Laut (Kampung Sungai Layang), Datuk Baginda (Kampung Bintungan) dan Datuk Putih (Kampung Lubuk Rusa-Selemak)

1520-an

1. Penubuhan ***Perikatan Lembaga nan Lima*** atau ***Berlima ke Hulu*** di Rembau Darat dan pakatan ***Ikatan Bersembilan Suku ke Hilir*** atau ***Bersembilan ke Hilir*** di Rembau Darat.
2. Kedua-dua persetiaan ini diikrarkan di Masjid Kampung Selemak.

1524/25

Siti Hawa binti Datuk Laut Dalam dilahirkan di Kampung Padang Lekok.

1539/40

Datuk Lela Balang dianugerahkan gelaran **Datuk Gempa Maharaja** dan Datuk Laut Dalam gelaran **Datuk Merah (Marah) Bangsa** (atau *Datuk Merbangsa*) oleh Sultan Alauddin Riayat Shah (1527/28-1564), Sultan Johor.

1540

1. Si Rama bin Datuk Lela Balang @ Datuk Gempa Maharaja dikerjankan sebagai Penghulu Rembau (sekarang Undang) pertama di Kampung Kotor.
2. Datuk Lela Maharaja Si Rama berkahwin dengan Siti Hawa binti Datuk Laut Dalam @ Datuk Merah Bangsa di Kampung Padang Lekok.
3. Penubuhan ***Lembaga Tiang Balai Yang Empat Di Baruh***.
4. Nama Kampung Kotor ditukar kepada **Kampung Kota**. Istilah *kota* pada nama kampung ini merujuk tingkat perkembangan sesebuah wilayah atau petempatan mengikut proses metamorfosis pembangunan negeri mengikut konsep dan falsafah Minangkabau (lihat gambar rajah I di bawah)

1. Rembau sebagai sebuah kerajaan membantu Johor menyerang Portugis di Melaka. Rembau berjaya menawan tebing Sungai Melaka dan menyekat lalu lintas bahan makanan masuk ke bandar Melaka.
 2. Rembau diserang Portugis bawah pimpinan d'Azambuja. Pertempuran berlaku di sempadan Rembau-Naning.
- Pensejarahan penubuhan kerajaan Rembau seperti disenaraikan secara kronologi di atas (dari abad ke-12 hingga tahun 1540) bersesuaian dengan proses metamorfosis pembukaan sesebuah negeri oleh orang Minangkabau dan keturunannya di rantau (Kato, 1982:75-78; Norhalim Hj. Ibrahim, 1995:50-51). Proses ini jelas diperbilangkan seperti di bawah yang digambarajahkan dengan perubahan nama Rembau dan tarikh perkembangan politiknya:

Gambar Rajah I

Pembangunan Awal Kerajaan Melayu Rembau

Perubahan nama	Proses perkembangan/Perbilangan	Tarikh berlaku
Perabu	<i>Teratak mula dibuek</i>	Abad ke-12
	<i>Sudah teratak menjadi kampung</i>	Tahun 1260
	<i>Sudah kampung menjadi dusun</i>	Tahun 1388
Merbau Tua	<i>Sudah dusun menjadi kota</i>	Tahun 1520-an
Rembau	<i>Sudah kota menjadi negeri.</i>	Tahun 1540

Zaman Keagungan

Mulai tahun 1540, dengan wujudnya institusi penghulu (sekarang undang) dan lembaga tiang balai, kerajaan Rembau berkembang dan membangun. Jumlah penduduk meningkat. Selain pertambahan semula jadi, kumpulan-

kumpulan penghijrah baru turut membantu pertambahan penduduk. Misalnya dalam tahun:

1. 1622 sekumpulan penghijrah di bawah pimpinan Tunku Besar Raja Bujang telah membuka petempatan di Penajis, Ulu Sepri,
2. 1649 sekumpulan ahli suku Semelenggang dari Sungai Ujong telah membuka Kampung Tanjung Sena, dan
3. 1650-an sekumpulan orang suku Biduanda di bawah pimpinan Datuk Gindai Lautan telah membuat petempatan di bahagian Rembau Darat.
4. Penghijrahan seperti ini berterusan sehingga abad 20.

Dari segi ekonomi pula Rembau telah terlibat secara aktif dalam perdagangan di Selat Melaka, khususnya di Kota Melaka. Komoditi yang dieksport dari Rembau antara lain ialah beras, lada, buah-buahan segar (bermusim), sayur-sayuran, kapur barus, jenang, sirih, damar, getah dan minyak pokok, dan bijih timah.

Dalam aspek ekonomi ini dua perkara perlu diutarakan:

1. Petani Rembau adalah yang ***pertama menjalankan aktiviti bersawah atau menanam padi basah*** bagi wilayah selatan Semenanjung (Chung, 1969).
2. Rembau juga mengeksport bijih timah yang agak besar. Misalnya jumlah eksport dalam tahun 1787 ialah 120 tan. Jumlah ini pernah mencapai 200 tan; kemudian merosot kepada 40 tan dalam tahun 1808 (Jackson, 1961:30-31).

Oleh sebab terlibat langsung dalam aktiviti ekonomi antarabangsa, Rembau sama ada secara langsung atau tidak juga terjerumus dalam kancah politik di Selat Melaka. Sejak kedatangan penjajah barat, kerajaan Rembau tidak

takut dan sentiasa berkonfrantasi dengan mereka. Di bawah disenaraikan beberapa peristiwa penentangan kerajaan Rembau terhadap kuasa Belanda.

Abad 17

Menjelang awal abad ke-17, kerajaan Rembau telah dikenali oleh timur dan barat. Berdasarkan peta lakar d'Eredia yang dilukis pada tahun 1613, Rembau yang dinamakan *Rambo* menjadi pusat kerajaan yang dituliskan sebagai *Regiam de Monancabos* (lihat Peta 3 dan 4). Kehadiran peta ini dengan jelas membuktikan bahawa pada awal pada ke-17 kerajaan Melayu Rembau telah kuat dan kukuh serta diakui kedaulatannya oleh kuasa barat terkuat di Nusantara pada ketika itu iaitu Portugis. Secara tidak langsung peta ini juga membuktikan bahawa persekutuan Negeri Sembilan seperti yang kita kenali sekarang belum wujud. Yang beridentiti pada ketika itu ialah Rembau. Dengan demikian, apa yang dikatakan Negeri Sembilan itu ialah Rembau seperti yang termaksud secara rasmi dalam perjanjian bulan Mac 1646 yang menggunakan nama ***Rembau dan Negerinya Yang Sembilan*** (lihat catatan di bawah).

1640 (September-Oktober):

Rembau menghantar sebanyak 800 orang tentera untuk bersama tentera Johor-Belanda menyerang Portugis di Melaka.

1642 (Januari-April):

Rembau berkonflik dengan Belanda tentang laluan perdagangan di Sungai Penajuh.

1644 (Januari-Februari):

Berperang dengan Belanda:

- a. Di kawasan balai penghulu mengakibatkan Kapten Forsenburg dan Syahbandar Menie dan enam orang soldadu Belanda terbunuh.

- b. Gabenor Belanda di Melaka, van Vliet yang ingin membalas dendam atas kematian pegawai dan tentera Belanda telah menyerang Rembau. Pertempuran berlaku di sempadan Rembau-Naning. Belanda dapat dikalahkan; dan Rembau mendapat harta rampas berupa wang sejumlah 13,000 rial.

1646 (Mac):

Rembau berada di puncak keagungannya dengan pengiktirafan rasmi sebagai: ***Rembau dan negerinya yang sembilan*** oleh kerajaan Belanda melalui perjanjian persahabatan. Perjanjian ini merupakan dokumen pertama menggunakan istilah **Negeri Sembilan**. Secara tidak langsung dokumen ini juga menunjukkan Belanda mengakui bahawa **Rembau adalah pusat pentadbiran, politik, sosial dan budaya Negeri Sembilan awal**.

1678 (Mac-Jun):

Dengan kekuatan tentera 3,770 orang di bawah pimpinan Raja Ibrahim, Rembau menyerang Melaka dan menawan beberapa kawasan pinggir di utara bandar Melaka.

Abad 18

1706

Rembau memberontak terhadap kerajaan Johor; tetapi dapat dipatahkan.

1715 dan 1718

Rembau membantu Johor memerangi Bugis di Kuala Linggi; dan mempertahankan Selangor daripada serangan Bugis.

1721/22

Raja Melewar (sebagai lambang *keadilan* dalam sistem pemerintahan Adat Perpatih) ditabalkan di Penajuh.

1756-1761

Rembau dijadikan tempat pelarian dan perkampungan sementara oleh Daing-daing Bugis dan keluarga mereka.

Zaman Kejatuhan

Selama lebih kurang 295 tahun (1540-1832) kerajaan Rembau telah wujud sebagai sebuah kerajaan berdaulat dan merdeka. Kekuatan kerajaan Rembau yang menyebabkan kerajaan besar Melayu dan kerajaan barat menghormatinya terletak pada sistem sosiopolitiknya yang ditunjangi oleh sistem Adat Perpatih. Sistem ini menegaskan kepada semua golongan, baik pemerintah, pembesar ataupun rakyat jelata (anak buah) supaya mematuhi konsep dan falsafah seperti yang termaktub dalam perbilangannya; antara lain berbunyi:

Adat bersaudara, saudara dipertahankan
Adat berkampung, kampung dipertahankan
Adat bernegeri, negeri dipertahankan
Adat berbangsa, bangsa dipertahankan.

Duduk sama rendah
Berdiri sama tinggi.

Seberat seringan
Seada setidak.

Berat sama dipikul
Ringan sama dijinjing
Bukit sama didaki
Lurah sama dituruni
Hati gajah sama dilapah
Hati kuman sama dicecah.
Ada sama dimakan
Tak ada sama dicari.
Dapat sama laba
Rugi sama merasa.
Senang sama senang
Susah sama susah.

Seciap umpama ayam
Sedencing umpama besi
Sesusun bak sirih

Serimbun bak serai
Seharta sebenda
Sependan seperkuburan
Sehina semalu
Malu seorang, malu semua:
Tertelungkup sama makan tanah
Tertelentang sama minum embun;

dan sebagainya.

Perbilangan di atas dalam konsep moden bersemangatkan bersatu teguh bercerai roboh atau dalam bidalan Inggeris *all for one, one for all*. Dari segi pemerintahan pula Rembau membawa konsep dan falsafah kerajaan rakyat, kerana rakyat dan untuk rakyat iaitu konsep yang hanya diterima pakai oleh kerajaan Amerika Syarikat dalam abad ke-18. Sedangkan kerajaan Rembau telah mengamalkannya sejak abad ke-16.

Selanjutnya falsafah adat ini memberi amaran:

Binasa pendeta dek meninggalkan amalannya,
Binasa orang muda dek fasiknya,
Binasa perempuan dek meninggalkan malunya,
Binasa penghulu dek memakai kata nan salah,
Binasa raja dek meninggalkan keadilannya,
Binasa negeri dek meninggalkan adatnya.

Konsep dan semangat yang diperingatkan oleh perbilangan di atas ini telah dirobuhkan atas kesilapan pembesar Rembau sudi melantik Syed Shaaban, seorang 'bukan orang adat'. Beliau yang dilantik menjadi Yamtuan Muda Rembau ke-3 dalam tahun 1832, ialah orang yang telah 'menjualkan' kerajaan Naning (sekutu kerajaan Rembau) kepada Inggeris dengan harga 500 ringgit Sepanyol. Syed Syaaban telah merubah cara hidup pembesar Rembau dengan memperkenalkan amalan negatif yang bertentangan dengan nilai dan

semangat hidup Adat Perpatih. Nilai-nilai dan semangat baru yang ditanamkan adalah tamak, rasuah dan mata duitan. Akibat perubahan nilai komunalistik kepada individualistik dan materialistik, yang diperkuatkan dengan pengenalan sistem mata wang maka berlaku konflik dalaman dan perang saudara merebut kekayaan dan kekuasaan. Kacau bilau atau anarki ini telah digunakan semaksimanya oleh Inggeris untuk menumbangkan dan memalukan kerajaan Rembau.

Antara peristiwa penting yang membawa kepada kejatuhan kerajaan Rembau itu adalah seperti berikut.

Abad 19

1832 (28 Januari)

Kerajaan Rembau dipaksa memperbaharui perjanjian 30 November 1831 yang tidak sah di Simpang.

1832 (13 September)

Kerajaan Rembau menerima perlantikan Syed Shaaban sebagai Yamtuan Muda Rembau ke-3 atas desakan Raja Ali (Yamtuan Muda Rembau ke-2) iaitu bapa mertua Syed Shaaban.

1833 (September)

Perang Rembau-Linggi kerana perbuatan Syed Shaaban memungut cukai di Sungai Linggi.

1833 (November)

Syed Shaaban cuba membunuh Datuk Lela Maharaja Ngonit. Rumah Datuk Ngonit dibakar.

1843

Perang saudara meletus antara pengikut Datuk Akhir dan Lebai Kulup kerana berebut pusaka penghulu.

1850

Rembau terpaksa mengorbankan sebahagian besar wilayah Rembau Baruh iaitu wilayah Tampin demi mengekalkan keutuhannya sebagai sebuah kerajaan merdeka dan bebas dari tekanan kuasa luar (Inggeris). Syed Shaaban dilantik oleh Inggeris sebagai Tunku Besar Tampin.

1872-73

Perang saudara antara Haji Mustapa dengan Datuk Perba Haji Sahil kerana berebut pusaka penghulu.

1878-1880

Perang Rembau-Tampin meletus.

1883 (30 Mac)

Datuk Lela Maharaja dipecat Inggeris selepas dibicarakan dalam '*mahkamah kangaroo*' dengan Sir Frederick Weld, Gabenor Negeri-negeri Selat sebagai 'hakim' di Melaka.

1883 (31 Mac)

Serun bin Sidin dilantik oleh Inggeris sebagai penghulu Rembau.

1889 (Disember)

Rembau diturunkan taraf kepada subdaerah di bawah pentadbiran daerah Tampin.

1898 (April)

1. Datuk Sedia Raja Serun bin Sidin diisytiharkan oleh Inggeris sebagai Undang Rembau; tidak lagi Penghulu Rembau.
2. Rembau berada di bawah takluk Inggeris secara rasmi.

Daripada lintasan kronologi di atas dapat dilihat mulai tahun 1832 kerajaan Rembau mulai menunjukkan kemorosotan kewibawaan; dan akhirnya tunduk sebagai takluk Inggeris. Jerat untuk memerangkap kerajaan Rembau ini dipasang oleh Sir Andrew Clarke pada akhir abad ke-18 yang melibatkan Maharaja Abu Bakar Johor. Perangkap ini telah bingkas dalam tahun 1832

dengan bantuan Syed Shaaban, Raja Ali dan Tunku Putih. Inggeris mengambil masa lebih kurang 51 tahun untuk memusnahkan kerajaan Rembau dengan tipu muslihatnya.

Kejatuhannya hanya mengambil masa lebih kurang 66 tahun. Setelah berjaya, mungkin kerana kedegilannya berbanding dengan negeri-negeri Sungai Ujong, Jelebu dan Johol yang terlebih dahulu tunduk kepada Inggeris, kerajaan Rembau telah dihina dengan hanya memberikan status subdaerah di bawah 'naungan' bekas wilayahnya sendiri iaitu Tampin. Kerajaan Rembau telah sanggup berpisah dan 'menggadaikan' Tampin demi menjaga dan mengekalkan kebebasan dan kedaulatannya.

Alaf Baru

Beberapa hari lagi kita akan melangkah ke alaf baru. Selama 42 tahun negara kita mencapai kemerdekaan. Rembau, yang hanya sebuah daerah dan terkecil dalam Negeri Sembilan telah bersama mengecap dan menikmati pembangunan dan kemajuan tersebut. Namun, sebagai penutup kata, lihat Peta 6 dalam Lampiran: **Cuba cari mana letaknya Rembau?**

Bibliografi

- Baharon Azhar Rafie'e. *Parit Gong: An Orang Asli Community in Transition*. tesis Doktor Falsafah (tidak diterbitkan). King's College, Cambridge. 1974.
- Chung, Siok-Hwa. 'The Rice Industry of Malaya: A Historical Survey'. dlm. *Journal of the Malaysian Royal Asiatic Society* 41(2):130-144. 1969.
- Favre, P.E.L. "A Journey in the Minangkabau States of the Malay Peninsula". dlm. *Journal of the Indian Archipelago and East Asia*.3:154-181. 1849.

- Jackson, R.N. *Immigrant Labour and the Development of Malaya 1786-1929*. Government Press. Kuala Lumpur. 1961.
- Kato, T. *Matriliney and Migration Evolving Minangkabau Tradition in Indonesia*. Cornell University Press. Ithaca. 1982.
- Marsden, W. *The History of Sumatera*. J.M. Greery. London, 1911. cetak semula Oxford University Press. Kuala Lumpur. 1967.
- Newbold, T.J. 'Sketch of the Four Menangkabowe States in the Interior of the Malayan Peninsula' dim. J.M. (ed.). *Notices of Indian Archipelago and Adjacent Countries*. Sungapore. 1837, cetak semula Frank Cass. London. 1968.
- Newbold, T.J. *British Settlements in the Straits of Malacca Vol. 2*. John Murray, London, 1839. Cetak semula Oxford University Press, Kuala Lumpur. 1971.
- Norhalim Hj. Ibrahim, 'Sejarah Awal Rembau Satu Penelitian Ringkas', *Budaya Negeri*, 1:9-14. 1991.
- Norhalim Hj. Ibrahim, *Negeri Yang Sembilan*. Penerbitan Fajar Bakti Sdn. Bhd. Shah Alam. 1995.
- Norhalim Hj. Ibrahim dan Aiani bt. Sudeen, 'Sejarah Bermula dan Berakhirnya Pusaka Batin di Kg. Kelapi – Satu Penemuan Awal' dalam *Warisan*, 22:67-79. 1999.
- Parr, C.W.C. dan Mackray, W.H. 'Rembau, One of the Nine States: Its History, Constitution and Customs.' Dalam *Journal of the Straits Branch Royal Asiatic Society*, 56:1-146. 1910.
- Shamsul Amri Baharudin, 'Adat Perpatih Mencabar Zaman: Suatu Ulasan Seimbang Pandangan. dalam A. Samad Idris, Tan Seri, Norhalim Hj. Ibrahim, dll (ed) *Adat Merentas Zaman*, Jawatankuasa Penyelidikan Budaya Negeri Sembilan, Seremban. 1994.
- Wilkinson, R.J. *A Malay-English Dictionary Part II*. Macmillan & Co. Ltd. London. 1955.
- Wolter, W.O. *The Fall of Srivijaya in Malay History*, Cornell University Press, Ithaca. 1970.
- Yassin. A.F. 'Khoo Kay Kim: Sepatutnya Negeri Sembilan Itu Bernama Rembau'. *Utusan Zaman*. 1 September 1996:25.